

UDK: 519.793

BOLALAR O‘YINLARIDA AQLNI RIVOJLANTIRISHNING O‘RNI

Paxratdinova Tazagul Karamatdinovna

assistent Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti,

Tel: +998905749071e-mail: tazagul.paxratdinova.71@mail.ru

Annotatsiya: Bu maqolada milliy o‘yinlarning bola tarbiyasidagi o‘rni haqida aytilib, bolalarni amaliy o‘ylashga tarbiyalash, zukkollikka o‘rgatish, narsa va hodisalarni taqqoslash orqali bir-biridan farqini bilish kabi aqlni takomillashtiruvchi uslublar keng o‘rin olgan. O‘yin bolalardagi epchillik, jasurlik, iqtidorli tarkib topdiruvchi qurol sifatida tan olinib, o‘yin jaraenida o‘larni tarbiyalashga imkoniyat yaratilgan.

Kalit so‘zlar: Bolalar, milliy o‘yinlari, tarbiya, taqqoslash, chaqqonlik, chidamlilik, g‘ayratlilik, kuchlilik.

Kirish (adabiyotlar sharhi): Xalq pedagogikasi tarbiyada bolalar o‘yiniga katta e‘tibor qaratgan. O‘yin bolalardagi epchillik, jasurlik, iqtidorli tarkib topdiruvchi qurol sifatida tan olinib, o‘yin jarayonida o‘larni tarbiyalashga imkoniyat yaratilgan. Bolalarni yosh davrlariga bo‘lganda «o‘yin bolasi»-deb alohida davr belgilab bergan. Ayniqsa, o‘yinning diqqat, sezgi, idrok, hotira, tafakkur va boshqa hislatlarini tarkib toptirishdagi hizmatiga e‘tibor berilgan. Xalq pedagogikasida bola tarbiyalash ananalarida o‘yin bolalarining vaqt o‘tkazishi o‘chun ermak emas, balki o‘larni tarbiyalashning asosiy yo‘nalishlari qatoriga kiritilgan. Bunda bolalarni amaliy o‘ylashga tarbiyalash, zukkollikka o‘rgatish, narsa va hodisalarni taqqoslash orqali bir-biridan farqini bilish kabi aqlni takomillashtiruvchi uslublar keng o‘rin olgan. Xalq o‘yinlari taraqqiyotning barcha bosqichlarida o‘z davri odamlarining xayoti, turmush tarzi, mehnat sharoiti, millati, dini va boshqa o‘ziga xos belgilarini o‘zida mujassam etib kelgan va ishtirokchilarda chaqqonlik, chidamlilik, ijodiy topag‘onlik, g‘ayratlilik, kuchlilik sifatlarini tarbiyalashga xizmat qilgan.

Bolalar o‘yinlarida shu bilan bir qatorda yengil hazil, musobaqa, jamoaviy birlikka yo‘naltiruvchi sifatlar ko‘proq ko‘zga tashlanadi. Qoraqalpoq xalq o‘yinlarini turlicha tasniflash mumkin. Masalan, o‘yin ishtirokchilarning yoshiga nisbatan:

bolalar, o'smirlar, kattalar, jinsga nisbatan: o'g'il bolalar, qiz bolalar, erkak va ayollar, mavsumga nisbatan: baxorgi, qishgi, yozgi, kuzgi, o'ynaladigan joyga nisbatan: maydon, suv, xona, kasbga nisbatan: dehqon, chorvador, hunarmand va boshqalar.

Materiallar va uslublar: Qoraqalpoq xalqining folklor-etnografik jamoalari tomonidan xalq o'yinlari asosida qadimiy kuy-qo'shiqlarga yangicha ruh berilib, sayqallanib hozirgi avlod vakillari ongiga singdirilmoqda. Xalq pedagogikasida yuqori baho berilgan Qoraqalpoq xalqining milliy bolalar o'yinlari «Jumboq», «Avalaman-duvalaman», «Bosh barmoq», «Besh tosh», «Kuchmak», «Chullik», «To'qqiz qumaloq», «Qocharman top» va keyinroq paydo bo'lgan «Tepmak», «Lanki» o'yinlardan aqliy tarbiya berishda, hisob-kitobga o'rgatishda, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda keng foydalanilgan. Xalq pedagogikasidagi bolalar o'yinlari aql va mantiqiy fikrlashni rivojlantirovchi omil sifatida hozirgi davrda keng qullanilmoqda. Bunday o'yinlar insonlarni, jumladan yoshlarning har xil xunuk illatlardan uzoqroq yurishga undaydi. Qoraqalpoq xalq bolalar o'yinlari o'zining uzoq o'tmishi, boy tarixiga ega bo'lgan, ajdodlardan avlodlarga meros sifatida o'tib kelayotgan, ma'naviy boyligimiz, qadriyatlarimizdan sanaladi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan dastlabki kunlardan boshlab, milliy qadriyatlarimiz, udumlarimiz, xalq o'yinlarini qayta tiklashga katta e'tibor qaratildi.

Bugun yurtimizda yoshlarni milliy xalq o'yinlariga keng jalb qilish sog'lom avlodni voyaga yetkazishning muhim omili sifatida qaralmoqda. Sog'lom avlodni shakllantirishda milliy xalq o'yinlari muhim ahamiyatga ega. Barchamizga ma'lumki, butun yer yuzida har bir xalq millat sifatida shakllanibdiki, ular o'zining milliylikiga egadir, shu qatorda qoraqalpoq xalqining milliy urf-odatlarini, an'analari, qadriyatlarini va shu bilan birgalikda milliy o'yinlari shakllanib bordi. Shu o'rinda savol tug'iladi, ajdodlarimiz nima sababdan o'yinlar o'ynashgan. O'yinlar – xalqning tabiiy va tarixiy ehtiyoji sifatida shakllangan, ya'ni har bir shaxs o'yinga nisbatan o'zida yaxshi ehtiyoj sezgan. Shu boisdan insonlar o'z mashg'ulotlaridan, mehnatidan, yashash sharoitidan hamda ijtimoiy muhitdan kelib chiqqan holda o'yinlarni yaratishgan. Shuningdek, xalq o'yinlari ajdodlar turmushi, mehnati, tarbiyasi,

yutuqlarini o‘zida aks ettirgan. Ular sog‘lom avlodni shakllantiruvchi tarbiya vositasi va bolalarni ijtimoiy-ruhiy, aqliy rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblangan.

Xalq o‘yinlari inson hayotidagi bo‘shliqni to‘ldiradigan, tanasidagi ortiqcha kuchni sarflashga, yetmaganini esa to‘plashga yordam beruvchi vosita hisoblangan. Bundan tashqari bolalar o‘yinlar orqali hayotga tayyorgarlik ko‘rishgan, turmushdagi qiyinchiliklarni yengib o‘tishga, ish va kurashda g‘alaba qozonishni o‘rganishgan. Milliy bolalar o‘yinlari, bo‘sh vaqtni unumli va maroqli o‘tkazishga qaratilgan, har bir shaxsni aqlan raso va jismonan sog‘lom bo‘lishga undaydigan, ko‘tarinki ruh hamda kayfiyat ulashuvchi, mardlikka, epchillikka, chaqqonlikka qolaversa, ezgulikka chorlovchi tarbiya vositasidir.

Natijalar: Milliy xalq bolalar o‘yinlarining sog‘lom avlod tarbiyasidagi ahamiyati katta. O‘yinlarning pedagogik ahamiyati—o‘yin har bir shaxsning his-tuyg‘usini, tasavvurini, dunyoqarashini boyitib boradi. Yana ularning kuzatuvchanligini, ziyrakligini, zehnini tahlil qilib, bilimini oshiradi. O‘yinlar orqali yoshlarga madaniyatimiz va urf-odatlarimizni tanishtiradi. Milliy o‘yinlar o‘ynalganda bolalar jismoniy sog‘lom bulib, organizm tizimlari va nafas olish, mushak, yurak qon tomirlarga samarali ta’sir qiladi. O‘yinlar ochiq havoda o‘ynalganda qon kislorod bilan to‘yinadi va bu modda almashinuvini kuchaytiradi. Bu esa organizmga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va barcha hujayralar uyg‘onadi. O‘yin o‘ynagan har bir shaxs jismonan sog‘lom va baquvvat bo‘lib voyaga yetadi. Bolalarning ota-onalari besh tosh o‘ynasa, qizlar chaqqon bulib, chullik o‘ynasa, bola sog‘lom o‘sadi, langi tepsa, tetik va baquvvat bo‘lishiga ishonishadi. Shuning bois ham o‘zlari bolalari uchun maxsus yog‘ochdan chillak tayoqchalarini yasab bersalar, toshlarning tekisidan va teng kattaligidan tanlasa, qo‘rg‘oshinni eritib teriga yopishtirib, langi tayyorlab berishadi. Bolalarining bo‘sh vaqtlari unumli va maroqli o‘tishi uchun o‘zlari zamin yaratib berishadi.

Chullik, besh tosh va lanki zararsiz milliy o‘yinlarimiz qatoriga kiradi. Bu o‘yinlarni o‘ynagan bolalar chiniqadi, sog‘lom va baquvvat bo‘ladi. Mo‘ljalni aniq olishga, oyoqlari tez yugurishga moslashadi. Qo‘l va oyoqlarning to‘g‘ri o‘sishini

ta'minlaydi. Bir qaraganda chullik xavfli o'yindek tuyulishi mumkin. Ammo o'yin chog'ida cho'plar uch tomonidan emas, qiya holatda mo'ljalga uzatilishi tufayli atrofdagilarga zarar keltirmaydi. O'yinlar shaxsning ruhiyati va kayfiyatini ko'tarishga xizmat qiladi. O'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati–yoshlarni irodali, sabrtoqatli, hayot qiyinchiliklarini yengadigan, g'alaba qozonishga intiladigan, chaqqon, epchil, mard qilib tarbiyalaydi.

Xulosa va tavsiyalar: Yosh avlodni barkamol insonlar etib tarbiyalashda ajdodlarimizning dono o'g'itlari bilan birga, ular tomonidan o'ylab topilgan milliy halq o'yinlarining ham o'rni beqiyosdir. Bunday o'yinlar yuz yillar davomida ommalashib, xalqning ijtimoiy hayoti, maishiy turmush tarzi negizida taraqqiy etib, bizgacha yetib kelgan. Ayniqsa, Navro'z, zurraat bayramlarida xalq sayllarida xalq o'yinlarisiz tasavvur etish qiyin. Shunday ekan, bolalarimizning ongida ma'naviy bo'shliq qoldirmasdan, ularni ham ma'nan ham jismonan barkamol qilib voyaga yetkazishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U. Alewov, A. Bekimbetova «Xalq pedagogikasida yoshlarga aqliy tarbiya berish an'analari» Nukus «Qaraqalpaqstan» 2018,104-bet.
2. Maxmud Sattor «O'zbek udumlari» Toshkent «Fan» 1993, 224-bet.
3. U. Alewov «Qaraqalpaqstanda talim-tarbiyaliq oylardiń qaliplesiwi ham rawajlaniwi» Nókis «Bilim» 1993, 503-bet.
4. Aytneyazov A.A., Niyazov A.T., Niyazov A.T., Niyazova O.YU. Kóshpek (Oyinniń tartibi) Nókis-2012 j. 56-bet.